

АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Вільчинський Ю. М., Войнаровська Л. І.

1. Основна філософська проблематика античності: космоцентризм.
2. Періодизація античної філософії
3. Хто такі досократики?
4. Софістика, або людина — міра всіх речей
5. Початок моральної філософії (Сократ)
6. Проблема ідей і речей у Платона. Ідеальна держава
7. Філософія Арістотеля: «Платон мені друг, але істина дорожча»
8. Філософія епохи еллінізму

Після опрацювання матеріалів теми студент має знати:

- періодизацію історії античної філософії;
- основні філософські школи докласичного та класичного періодів та суть їхнього вчення;
- основних представників елліністичної філософії та особливості їхніх філософських поглядів;

вміти:

- критично мислити, творчо переоцінюючи накопичений людством досвід;
- аналізувати вислови античних філософів та визначати їх актуальність у сучасних умовах;
- самостійно опрацьовувати додаткову літературу.

1. Основна філософська проблематика античності: космоцентризм

Антична філософія, тобто давньогрецька і давньоримська філософія, зародилася в VI ст. до н. е. у Греції й проіснувала до VI ст. н. е., до тих пір, коли імператор Юстиніан у 529 році закрив останню грецьку філософську школу — Платонівську Академію¹, поклавши край безперевній традиції філософського мислення, що тривала близько 1200 років.

Однак територія і хронологія — це не найважливіше для філософії. Найважливіше — це питання про логіку розвитку античної філософії. Антична філософія зароджувалась у VI ст. до н. е. разом з рабовласництвом. Рабство принесло із собою необхідність відокремити розумову й фізичну працю. Таке роздвоєння викликало і необхідність відрізнити бездушну річ від того, хто цією річчю володіє та керує. Раб тлумачиться не як людина, а як річ, яка завжди комусь належить, інструмент, що має душу.

Проте рабовласник і раб не могли існувати один без одного. Це два боки однієї медалі. Тільки разом вони утворюють щось ціле. Спочатку це давньогрецький поліс, а потім — величезна Римська імперія.

¹ Найважливіші грецькі школи мали особливі імена. Так, школу Платона називали Академією, школу Арістотеля — Лікеєм, школа Стоїків — походить від назви портика Stoa (критого переходу Афінах), де навчав філософ Зенон, а його учнів стали називати стоїками, школу Епікура називали — Садами, так як Епікур навчав, прогулюючись у тіні садів.

Логіка рабовласницького принципу:

а) раб не є людиною, а річчю, тобто це така матерія, яка позбавлена власної ініціативи і тому постає лише як потенція, звідси — *поняття матерії формується тільки як потенції*, не самої речі, а матері речі, подібно до того, як співвідносяться між собою тісто і пиріг;

б) рабовласник теж не особистість, а позаособова формоутворююча ідея, звідси — розуміння ідеї як позаособового формоутворюючого принципу;

в) раб і рабовласник не існують один без одного і тільки разом утворюють щось ціле, а саме — рабовласницький поліс, або античну державу (спочатку стародавній грецький поліс, потім — величезну Римську імперію). Це і означає цілісну єдність *ідеї та матерії*.

Оскільки раб і рабовласник є протилежностями, то їх цілісна єдність може бути тільки *діалектичною та позаособовою*.

Логіка змушує продумувати всі ці категорії до кінця і знаходити граничний стан цієї єдності. Так за часів античності необхідним чином виникає уявлення про *чуттєво-матеріальний космос*, який охоплює всі речі та всі ідеї, і є, що найголовніше, їх ідеальним принципом.

Тобто логічний розвиток рабовласницького принципу доходить до того, що стверджує *чуттєво-матеріальний космос як абсолют*, тобто як позаособову єдність ідеї та матерії.

До цього слід додати тільки те, що чуттєво-матеріальний космос, будучи абсолют, ні в чому *не має потреби*, окрім *потреби в самому собі*. Чуттєво-матеріальний космос — це вічне становлення, вічний кругообіг, вічне повернення до самого себе, вічне повторення самого себе. Отже, *античний чуттєво-матеріальний космос позаісторичний*. Він *астрономічний*, а не *історичний*. Вічний кругообіг, або вічне повернення до самого себе, — це і є його «історія».

Космос був абсолют, тобто він ніколи не виникав, ніхто його не створював і тому він ніколи не міг загинути.

Рабовласницька свідомість, будучи вже мисленням, а не міфологічною організацією, має *раціональну структуру* і вступає в конфлікт міфологією, створюючи розумову систему абстрактних категорій. «Космос» — перша категорія античного мислення.

У сучасній науці це означає перехід *від міфу до логосу*.

Загальна формула: основна антична проблематика має своїм змістом чуттєво-матеріальний космос як абсолют, який цілеспрямовано керується душею та розумом, тобто підпорядкований долі.

Отже, тут схоплена в найбільш загальному вигляді вся антична проблематика, яка зводилась до діалектичної єдності ідеї та матерії, що розроблялась у вигляді чуттєво-матеріального космосу, який спонукався космічною душею і керувався космічним розумом.

2. Періодизація античної філософії

1. *Міфологія* як певна форма світогляду завжди має щось філософське, тому її ще називають *передфілософією*.

2. *Класика*, де чуттєво-матеріальний космос тлумачиться як *об'єкт*.

а) *рання класика* — чуттєво-матеріальний космос тлумачився інтуїтивно, тобто у вигляді системи фізичних елементів, з'являється поняття так званого *фізису* (досократівська філософія, або досократики);

б) *середня класика* — чуттєво-матеріальний космос трактувався *дискурсивно* у вигляді пошуків над-елементних спільностей (софісти та Сократ);

в) *зріла (висока) класика* — чуттєво-матеріальний космос трактувався *діалектично* у вигляді категоріальної системи (Платон);

г) *пізня класика* — чуттєво-матеріальний космос трактується вже не категоріально-діалектично, як у Платона, а *енергійно*, у вигляді вчення про розум як першодвигун, першопричину (Арістотель).

3. *Елліністична філософія*, де ранній і середній етапи еллінізму об'єднувало те, що вони вже розглядали чуттєво-матеріальний космос (на противагу класиці) як *суб'єкт*, а пізній етап розвитку еллінізму — як *міф*:

а) *ранній еллінізм* (стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм). Проголосив об'єктом те, що кимось усвідомлюється, а суб'єктом — те, що усвідомлює самого себе;

б) *пізній еллінізм* (куди входить і вся римська філософія). Неоплатонізм, як останній злет античної філософії, розглядав перетворення суб'єкта і об'єкта на *живу одушевлену істоту*, яка відразу назавжди є і *суб'єктом*, і *об'єктом одночасно*. А що означає розглядати космос як живу і одушевлену істоту.

4. *Падіння і загибель античної філософії.*

Антична філософія розпочалася з міфу і закінчилася ним. І коли був вичерпаний міф, вичерпалась і сама антична філософія.

Антична свідомість уже йшла від міфу до логосу, тобто від *єдиного і цілісного чуттєво-матеріального космосу до його побудови на засадах розуму*.

Але *коли і де* вперше виник серед греків філософський дух — визначити неможливо. Саме у Стародавній Елладі ми вперше зустрічаємо вільне та об'єктивне відношення:

<i>свідомості</i>	до	<i>буття,</i>
<i>духу</i>	до	<i>природи.</i>

Давньогрецька філософія бере свій початок із *«семи мудреців»*, які відіграли ключову роль у підготовці античної філософії. Словосполучення *«сім мудреців»* беруть у лапки, бо цих мудреців було значно більше. Існували також різні списки мудреців, але кожному з них число обов'язково було сім. Це говорить про те, що тут виявлялася характерна для ранньої філософської свідомості магія чисел. Найвідоміший список *«семи мудреців»* належить Платону, проте в усіх переліках серед наймудріших повторюються чотири імені: Солон, Фалес, Біант, Піттак — мудрість котрих не належить ані до науки, ані до міфології. Час діяльності *«семи мудреців»* — кінець VII і початок VI ст. до н. е. Саме тоді Еллада вступила у вік заліза. На основі відокремлення ремесла від землеробства розквітнув античний *поліс* — місто-державка, де прилеглі до нього сільські місцевості економічно й політично підпорядковані місту. Відтак місто повністю й невідворотно перемогло село: розвинулися товарно-грошові та майнові відносини між людьми, розпочалося карбування монет.

Давньогрецькі мудреці були видатними мислителями, вченими, поетами, законодавцями свого часу, користувалися особливою пошаною і загальною любов'ю у греків. Життєва мудрість *«семи мудреців»* виявлялася в осмисленні буденної свідомості в афоризмах (*гномах*), що мали форму повчань-узагальнень. Гноми мали велику популярність. Вислови *«Нічого понад міру»* і *«Пізнай самого себе»* були навіть викарбувані над входом у дельфійський храм Аполлона.

Одні гноми — це прямі настанови: *«Нічого зайвого!»*, *«Спочатку думай, потім — говори»* (Хілон), *«Більше слухай, а говори тільки тоді, коли це буде доречно»* (Біант), інші мали вид запитань і відповідей: *«Що найважче? — Пізнати самого себе!»*, *«Що найшвидше? — Розум, бо здатен побувати будь-де!»*, *«Що найлегше? — Давати поради іншим!»*, *«Що найсильніше? — Необхідність, бо її не здолати»* (Фалес). Один з найвідоміших давньогрецьких мудреців — Солон — попереджав багатіїв, які живуть у розкоші: *«Поки жива людина, її не можна називати щасливою, тому що ніхто не знає, що з нею трапиться завтра»*. Вислови *«семи мудреців»* сприяли гармонізації людських взаємин. Проте на відміну від старокитайської і староіндійської, давньогрецька філософія виникла переважно не як *етика*, а як *натурфілософія*. У природі й у грецьких богах греки вбачали уже не володарів і не ворогів свого життя, а однорідних із собою, хоч і вищих істот. Від самого початку грецької філософії природа є чистим предметом думки.

3. *Хто такі досократики?*

Мислителів *першої доби* історії старогрецької філософії ділять на такі групи:

I. Іонійські (старші) філософи: Фалес і його школа.

II. Піфагорійський містично-релігійний союз.

III. Геракліт.

IV. Елеати: Ксенофан, Парменід, Зенон з Елеї.

V. Молодші натурфілософи: Емпедокл, Анаксагор, Левкіпп, Демокріт.

VI. Софісти: Протагор, Горгій та інші.

Арістотель звертає нашу увагу на те, що перші філософи вбачали початок усього в матерії, вважаючи її тим, з чого все існуюче складається, з чого воно виходить, на що перетворюється. Цю сутність, яка ніколи не змінюється при зміні стану речей, вони назвали *стихією*, тобто початком всього існуючого.

Зрештою, грецька філософія починається не з вирішення *питань практичного характеру*, а з пошуків *теоретичного розуму*. Розум, розглядаючи багатоманітність предметів і явищ, завжди шукає основу цих явищ і насамперед матеріальну першооснову (першоцеглину) природі. Першопричина — це та *праоснова*, з якої походить усе суще і те, на що все перетворюється. Праоснову античні філософи ще називали терміном «*фізис*»², що у перекладі означає «природа», але не у звичному розумінні, а як *первинна фундаментальна та постійна реальність* на противагу вторинному, похідному і мінливому.

Відносно ж того, яку речовину покласти в основу всього існуючого, то думки філософів різнилися.

Перший за хронологією представник іонійської школи — **Фалес Мілетський** (624–547 рр. до н. е.) першоосною всього існуючого вважав воду, тому що вологість — обов'язкова умова життя: їжа, насіння — вологі. Стихію вологості він називав водою. Проте питна вода — лише один зі станів такого «фізису». Здавалося б, що його можна зарахувати до матеріалістів, проте вода в нього співвідноситься з божественним началом. Вологість як те, що породжує життя — сама є життям, а світ є живим і повним божеств. «Усе сповнене богами» слід розуміти як нову раціональну концепцію божественного (все просякнуте *першопочатком*), тобто все є живим і має душу (*панпсихізм*). Фалес висловлює свої судження відповідно до розуму, засновуючи їх на логосі. Своїми міркуваннями він дійшов до низки відкриттів, зокрема, Фалес вираховував день сонячного затемнення (585 р. до н. е.), що викликало неабиякий подив у його сучасників; визначив довжину року в 365 діб; прогнозував погоду за зірками; передбачив місячне затемнення; довів декілька геометричних теорем.

Ось характерні гноми Фалеса:

— Що є старшим за все?

— Бог, бо він не народжений.

— Що найбільше?

— Простір, бо він охоплює весь світ, в якому вміщуються всі речі.

— Що є найпрекраснішим?

— Світ, бо все, що чудово облаштовано, є його частиною.

— Що найшкідливішим?

— Порок, бо в його присутності псується майже все.

— Що є найсильнішим?

— Необхідність, бо тільки вона одна є не здоланною.

— Що є найлегшим?

— Те, що відповідає природі, бо навіть насолода втомлює»³.

Анаксимандр (610–546 рр. до н. е.), як і його учитель Фалес, був активним політичним діячем (керував міграцією з Мілету до Аполонії) та шукачем першооснови світу. Для Анаксимандра вода чимось похідним від безкінечного «фізису», який є невизначеним (*апейрон*) і від якого беруть свій початок усі речі. Анаксимандр уперше в грецькій філософії ввів абстрактне поняття для позначення першооснови і вважає її якісно і кількісно невизначеною, але такою, що дає початок іншим речам, обмежуючи їх у різноманітний спосіб. Усі речі продукуються началом-апейроном, співіснують з ним і в ньому, оскільки апейрон керує усім і підтримує

² «Фізис» — від грецької «натура», «природа», а звідси — «фізика» — наука про природу, все існуюче, що несе в собі певний прихований порядок і закони.

³ Див.: Фрагменты ранних греческих философов. Семь мудрецов. Часть I. — М.: Наука, 1989. — С. 91–93.

все як безкінечне начало, що є безсмертним та непорушним. Тим самим філософ підкреслює божественну сутність апейрона, проте апейрон не виникає, на відміну від грецьких богів, які не вмирають, але народжуються. Отже, за Анаксимандром, в один з моментів вічності виникли перші дві протилежності: *холодне* (рідина) і *гаряче*. Результатом їх взаємодії стала поява *повітря* й *води*. Земля у формі циліндра, відповідно до рівноваги сил, перебуває в підвішеному стані і на ній, завдяки впливові сонця на рідкий елемент, народжуються живі організми, розвиток яких веде до появи все складніших організмів.

Наступний серед грецьких філософів іонійської школи, **Анаксимен Мілетський** (бл. 585–525 до н.е.), загальною всепроникаючою основою називав *повітря* (*пневму*). Анаксимен уявляв першоначало безкінечним, а саме таким є повітря, тобто *повітряна безмежна субстанція*. Так само, як й інші мілетці, Анаксимен наділяв повітря божественною якістю. Уподібнюючи душу, дихання, повітряному еству, що проникає в тіло керує ним, так і загалом повітря проникає у Всесвіт і управляє ним, подих і повітря огортають увесь космос, ми народжуємося завдяки його впливові, отже, воно безкінечне та щедре настільки, щоб ніколи не вбивати.

Здатність повітря згущуватися (конденсація) і розріджуватися — утворює землю, воду і вогонь відповідно. Анаксимен уперше в історії людської думки увів принцип *динамічної причини*, яка утворює гармонію з першопочатком, з фізисом. Мілетців цілісна реальність розширюється на об'єкти вивчення окремих наук. Саме тоді формуються чотири найуживаніші значення слова *філософія*:

1. любов до мудрості (Піфагор). Сама мудрість є властивістю богів, для людей доступна тільки *любов до мудрості*;

2. спеціальну науку про першопричини буття, яку стали називати першою філософією або *метафізикою* (тобто після фізики, з легкої руки видавця творів Арістотеля, який розмістив їх після творів фізики);

3. згодом як філософію почали розуміти будь-яке знання, філософія ототожнювалася з наукою як такою;

4. розвиток філософії вимагав, щоб до метафізичних дослідів долучалися ще й інші споріднені науки. У цьому сенсі філософія охоплює (крім метафізики) ще й логіку, теорію пізнання і на додаток — філософії окремих наук, філософію релігії, філософію права, філософію історії тощо. Вона є ширшою від другого значення, і вужчою від третього.

Платон визначає мудрість як те, що удосконалює людину. Людина за своєю суттю є ні що інше, як *свідомість* і *душа* (або *інтелект* і *воля*, як про це почали говорити згодом). Мудрість повинна заповнити в людині обидві ці сторони і другу як наслідок першої, щоб душа, осягнена свідомістю, через знання високих речей скеровувалася до вибору найкращого.

Найпіднесеніші речі у світі — це ті, які стосуються розуміння Бога й роздумів про нього: найкращі речі — це ті, які мають на меті благо для всього людського роду; перші є речами божественними, другі — людськими.

Отже, справжня мудрість повинна вчити пізнанню божественних речей, щоб спрямовувати до найвищого блага речі людські. Такими мудрецьми були *поети-теологи*, які заснували культуру в Греції, а вчителями мудрості, наприклад, латиняни називали *астрологів*.

Згодом мудрість приписувалася освіченим людям за корисні поради, які вони давали роду людському, як-от семи мудрецьм *Греції*.

Потім мудрість почали приписувати тим людям, які задля блага народів і націй засновували держави і *мудро керували ними*.

Пізніше слово «*мудрість*» вживалося для означення науки про надприродні божественні речі, тобто *метафізику*, яка прагне пізнати свідомість людини в Богові, яка визнає Бога за джерело будь-якої істини.

Мудрістю у євреїв, а потім і у християн, називалася наука про вічні речі, які дані в Одкровенні.

Піфагор (бл. 570 — бл. 495 рр. до н. е., роки життя точно не відомі) був родом з острова Самос, в Іонії, неподалік від Мілета. Замолоду багато подорожував, відвідавши, зокрема, Єгипет і цікавився різноманітними вченнями та мистецтвами. Вірогідно, що Піфагор був знайомий зі своїми старшими сучасниками Фалесом та Анаксимандром з Мілета. Створений

ним в Південній Італії (в місті Кротон, куди вже в зрілому віці переселився мислитель) Піфагорейський союз нагадував братство чи радше релігійний орден, що підпорядковувався шанованим як божественні законам та мав на меті досягнення певного стану життя шляхом пізнання всезагального блага. Вчення Піфагора сприймалося як *тайна*, а розголошення цієї таємниці заборонялося та каралося. «Я не навчаю мудрості, я зцілюю невігластво», — любив повторювати Піфагор.

Першоосновою, згідно з Піфагором, є *одиниця*, єдине, неподільне. Числа піфагорейці зображали як точки, що утворювали фігури (певно, викладаючи їх із камінців на піску). У такий спосіб числа поставали як своєрідні речі, в яких наочно споглядалися певні закономірності як властивості чисел. З них далі вони виводили властивості всіх речей, вбачаючи в основі їх комбінації чисел. Піфагор підмітив, що висота звуку залежить від довжини струни, або від ваги молотка, яким вдаряють об наковальню. Причому гармонійні співзвучності породжувалися тоді, коли довжини струн чи вага молотків перебували в певному відношенні, яке знову ж таки можна виразити числом!

Кожному з чисел піфагорейці давали тлумачення. Так, одиниця як точка трактувалась і як цілісність, єдність, однозначна визначеність, двійка — як роздвоєність і невизначеність, нескінченна лінія; трійка задавала обмежену точками мінімальну площину; четвірка — піраміду, об'ємне тіло. Разом ці чотири числа (тетраксис) мали особливе значення. Їх сума $1 + 2 + 3 + 4 = 10$ вважалась числом священним і уособлювала Всесвіт.

Для послідовників Піфагора числа є подобами речей. Подібно до того, як відношення між числами підпорядковані певним закономірностям, так і у Всесвіті речі перебувають між собою в таких само закономірних відношеннях. Природа речей у відношеннях чисел. Всі речі суть числа.

Геракліт (535–475 рр. до н. е.), нащадок царської сім'ї Андроклідів, що заснували його рідне місто Ефес в Іонії, вбачав першооснову світу в мінливій стихії, яку він трактував як світовий вогонь. На основі перетворень *вогню* будується вся *космологія* Геракліта, який першим ужив у своїх письмових творах термін «космос» (з грецької — «порядок, візерунок, орнамент») та увів у філософію грецьке слово «логос» у значенні «слово, порядок», розуміючи його як закон, згідно з яким у світі відбуваються зміни та взаємоперетворення всіх речей. Логос у Геракліта є не тільки принципом порядку та міри, а тим рушієм, завдяки якому все відбувається і все невинно перетворюється в певному порядку, для розуму він є тим словом, розумінням, яке також є вираженням логічної структури космосу і якого «слухаються» всі речі. Отже, світ, за Гераклітом, є упорядкованим космосом, вічним та нескінченним, що закономірно *спалахує* та *згасає*. Звідси його знамените «Все тече, все змінюється» та «Не можна увійти в одну й ту саму річку двічі». Усе у світі проходить через боротьбу, завдяки якій у ньому встановлюється гармонія: «У тому, що народжується, — все об'єднується, з того, що роз'єднується, — найпрекрасніша гармонія, а все проходить через боротьбу». Навіть війна у Геракліта є «батьком усього, всього царем»⁴. Крім того, прагнучі пояснити природу усіх явищ універсальним чином, Геракліт приписував і душі людини вогненну природу.

Геракліт є критиком тогочасних філософів, зокрема ми дізнаємося про його ставлення до них зі знаменитого вислову: «Багатознавство мудрості не додає: бо ж було б навчило воно її Гесіода й Піфагора, та Ксенофана з Гекатеєм»⁵.

Варто зазначити, що Геракліт був філософом-одинаком, не мав ані школи, ані послідовників за життя, але мав відмітні прізвиська — Темний (за складний і загадковий виклад власних думок, переповнений малозрозумілими метафорами) та Плаксивий (жалюгідне життя людей не варто нічого, окрім сліз). Життя Геракліта, який зрікся царської влади на користь брата, закінчилося в горах, де він провів останні роки відлюдником.

Елеати. Засновником елейської школи вважають **Ксенофана із Колофона**, який жив близько 570–478 рр. до н. е. Вперше у грецькій філософії Ксенофан висуває ідею одного і

⁴ Тихолаз А. Г. Геракліт. — К.: Абрис, 1995. — 160 с. — С. 84.

⁵ Там само, С. 74.

єдиного бога (монотеїзм), який постає як чистий розум, і сила якого проявляється в мудрості. Саме поняття єдиного бога-мудреця, світобога стало засадничим школі **Парменіда** (540–480 рр. до н. е.), який висунув ідею єдиного буття, та його учня Зенона. За Парменідом, оскільки все, про що думається, є, а думати про ніщо — означає не думати, тому *буття є, а небуття — немає*. «Одне й те саме думка і те, про що думка». Буття, за Парменідом, вічне, не виникає і не знищується, залишається завжди тотожним самому собі. В пізнанні він визнає лише істину, що висновується умоглядно, оскільки чуття дають ілюзорну картину світу.

Таке бачення світу аргументував **Зенон Елейський** (490–430 рр. до н. е.). Він доводив існування *єдиного* шляхом заперечення *множинного* винайденим ним методом заперечення тези шляхом зведення думки опонента до абсурду. Ці заперечення увійшли в історію філософії як *апорії* Зенона (з грецької — складність, невирішене протиріччя). З 45-ти апорій збереглося дотепер лише дев'ять. Наприклад, апорія про «Рухоме, яке не рухається ні в тому місці, де воно є, ні в тому місці, де його немає»; апорія «Стріла, що летить», де Зенон доводить, що рух стріли неможливий: якщо припустити перервність простору, то в будь-який момент руху стріла займає рівне собі місце, отже, у цей момент її можна зафіксувати стані спокою, а її рух — лише траєкторія польоту, що складається із суми цих станів спокою. Тому стріла не рухається.

Апорія «Проти простору» спрямована на заперечення реальності простору, де Зенон міркує так: якщо річ розташована у просторі, то ця річ і цей простір розташовані в іншому просторі, а той, у свою чергу, вміщений у інший простір і так до нескінченності. Тому не можна знаходитися скрізь і ніде, а також неможливо уявити нескінченну множину просторів, що «вкладені» один в одний, а все це загалом заперечує реальність простору.

Апорії «Дихотомія» доводиться, що тіло не може зрушити зі свого місця та розпочати рух і закінчити його, оскільки, щоб пройти половину шляху, воно змушене пройти ще половину шляху, а щоб пройти цю половину, має пройти ще половину і так до нескінченності. Тому тіло не може пройти нескінченну кількість частин за скінченний час.

«Ахіллес і черепаха»: прудконогий Ахілл не зможе наздогнати повільну черепаху, оскільки поки він пробіжить відстань, що їх розділяє, черепаха теж просунеться вперед і так до нескінченності. Незважаючи на те що відстань зменшуватиметься, вона ніколи не зникне.

Аргументи Зенона були покликані посилити позиції логосу, що заперечує чуттєвий досвід та стверджує себе як всесильний закон.

Демокріт (460–370 рр. до н. е.) та його учитель **Левкіпп** (550–440 рр. до н. е.) — останні з представників філософії фізису. Усі тіла, на їх переконання, складаються з атомів. *Атом* — неподільна тілесна частинка, він вічний, незмінний, не виникає і не зникає. Атоми різняться за об'ємом, формою і твердістю та розділені між собою порожнечою. Механічне переміщення атомів у порожнечі є тим рухом, який Демокріт вважав вічним природним станом космосу. Отже, порядок (космос) є результатом механічної взаємодії атомів, не продуктом або проекцією розуму. Розум, інтелект лише слідує, не передує порядку поєднання атомів, а душа людини — речовина, що містить найбільш рухомі, вогненні атоми. Саме такі атоми Демокріт називав божественними. Істина в пізнанні досягається лише розумом, а чуттєвий досвід — це лише певне враження від світу. Жодна річ, на переконання Демокріта, не виникає випадково й безпричинно, а завжди як необхідність, отже, його філософії властивий детермінізм і навіть фаталізм: нескінченний шерег причин і наслідків утворює неминучу *необхідність*, а *випадковість* — лише невідома для людського розуму причина.

4. Софістика, або людина як міра всіх речей

У другій половині V — першій половині IV ст. до н. е. статус філософа в Греції різко змінився, а спрямованість філософської думки дещо змістилася, а її проблематика розширилася. У суспільстві сформувався запит на майстерність володіння словом, красномовство, вміння доводити свою правоту публічно, шляхом звернення до суддів та співгромадян, відстоюючи

свої інтереси. Саме на цей запит були орієнтовані так звані *софісти* — вчителі, які за плату навчали своїх слухачів майстерності словесних баталій. Софіст із грецької — знавець, мудрець, майстер. Попередні філософи не називали себе мудрецами, а тільки тими, хто любить і шанує божественну мудрість. Але тепер від них хотіли власне чогось корисного, і вихідці філософських гуртків бралися за навчання людей мудрості, дещо самовпевнено гадаючи, що самі нею наділені.

Попередні філософи шукали безумовне буття поза людиною, софісти ж доводили, що *нічого безумовного поза людиною не існує*. Ранні натурфілософи, «фізики», шукали зміст світового порядку стихіях, вони були зайняті пошуками світової першооснови. Проте ці пошуки привели до нездоланих протиріч і змусили засумніватися в тому, чи може людина своїм розумом їх розв'язати і переконливо довести істинність своїх поглядів. Це неминуче приводило до питань про людину, про силу доказів, про її інтереси. За Протагором, саме «людина є мірою всіх речей — існуючих, оскільки вони існують, і не існуючих, оскільки вони не існують». Якщо раніше такі мислителі як Парменід відкидали загальнозначущість свідчень чуттів, бо чуття в кожного свої й безглуздо сперечатися, яке з них правильніше, то Протагор поширює цей аргумент на будь-що існуюче. Істина для кожного своя, вона відносна, й нічого безумовного немає. До того ж деякі питання взагалі не можна розв'язати. «Про богів нічого не можу сказати, — зізнається Протагор, — чи вони існують, чи ні; і справа та темна, і життя наше коротке, тож багато що не дає людині пізнати як воно насправді».

Але якщо нічого загальнозначимого немає й істина — це лише суб'єктивна впевненість у якомусь переконанні, а ці переконання можна людині нав'язати, то й питання розуму зводиться, для софіста, до вправності в цьому нав'язуванні. Істина в здатності перемогти в словесній сутичці.

Софісти, усвідомивши свою безумовну свободу від будь-якого зовнішнього фактора, прагнули самі одержати, у силу власної енергії, владу і панування над масами. Суспільство повинно бути тиранією енергійних особистостей над темними масами — ось політичне кредо софістики.

Альтернативну відповідь на скепсис щодо здатності розуму аргументувати істинність своїх поглядів дав Сократ, і його позиція дискусії з софістами започаткувала той шлях, яким далі переважно рухалась філософська думка упродовж всього часу свого розвитку.

5. Початок моральної філософії (Сократ)

Найважливіша епоха грецької філософії починається із **Сократа** (469–399 рр. до н.е.) Саме він надав філософії переважно практичного спрямування та започаткував *моральну філософію*.

Сократ першим почав розмірковувати про спосіб життя людини і перший серед філософів, який був страчений за вироком суду тих-таки людей.

Зрозумівши, що філософія фізична (натурфілософія) йому байдужа, він став міркувати про нрави людей, прогулюючись базарами майстернями, цікавлячись життям та переконаннями громадян. Він часто провокував суперечки, за що йому не раз перепадало від тих, хто інших аргументів вже не знаходив.

Сократ вів суперечки із захопленням, з будь-ким і не для того, щоб його у чомусь переконати, а для того, щоб докопатися до істини.

Про ставлення Сократа до життя свідчать згадки про характерні для нього висловлювання. На ринку від нього якось почули: «Скільки тут речей, які мені зовсім не потрібні!». «Чим менше людині потрібно, тим ближче вона до богів», — вважав Сократ. «Не мати ні в чому потреби, — говорив Сократ, — означає бути божественним, а мати потребу лише в малому — означає бути подібним до божества. Оскільки божественна природа — найвища досконалість, то йти до неї — означає наблизитися до досконалості».

На запитання одного молодого чоловіка одружуватися йому чи ні, Сократ відповів: «Роби як знаєш, однаково розкаєшся».

Його притягнули до суду нібито за нечестивість і розбещування юнацтва. «Сократ винний у тому, що не шанує богів, яких шанує місто, а вводить нові божества, і винуватий у тому, що розбещує юнацтво, а покарання йому за те — смерть», — таким був вирок суду⁶. Через декілька днів у в'язниці він випив чашу з цикутою. Філософії Сократа все існує зведено до людської особистості, а сама вона зведена до практичного начала — до волі, але воля має мати свою мету. Цією остаточною метою є благо, знання якого мусить бути внутрішнім змістом людської свідомості.

Благо — те, що існує заради самого себе, не є особистим, а загальним, безумовним, і як загальне для всіх, воно втрачає свою суб'єктивність, а як об'єктивне — воно пізнаване.

Засобом, завдяки якому можливо досягнути пізнання ідеї блага був *спосіб позитивної діалектики*. Сократ прагнув до уточнення термінології грецької мови. Він вимагав, щоб кожному слову і кожній думці було дано одне ясне і точне визначення. Сократ, так би мовити, «прозаїзував» мову грецької філософії. Натомість досократики шукали поняття під покровом слів і образів. Коли вони говорять про «воду» або «вогонь» як первісну матерію, з якої утворений світ, коли вони характеризують закон буття світу як «гармонію», «потік», «число», то вони мають перед собою живі образи, образи реального вогню або дійсної води, гармонії, музики, або бурхливі хвилі гірського потоку, які символізували для них буття цілого світу, і цими образами вони хотіли передати уявлення про його невинну зміну або його гармонійну злагодженість та красу.

Отже, ідея блага як ідеальне начало, має наповнити людську особистість. Якщо Сократ тільки стверджував, що це ідеальне начало існує, то вже його учень Платон вказав і визначив чим саме воно є.

6. Проблема ідей і речей у Платона. **Ідеальна держава. Трагічна доля ідеалізму Платона**

Платон народився приблизно в 428 році до н. е. на сьомий день Таргеліона (21 травня), коли за переказом народився й Аполлон.

Першим завданням Платона як учня Сократа, страченого за рішенням суду, було відтворити життя ідеального мудреця через образ Сократа.

В діалозі «Парменід» Сократ з'являється як допитливий юнак.

Потім три групи діалогів:

- а) в яких Сократ постає спочатку як борець за правду проти панування софістики;
- б) учителем правди;
- в) мучеником за правду.

У діалозі «Федон» Платон передає передсмертну бесіду Сократа та описує обставини його смерті.

Смерть Сократа пов'язується саме з демократичною реакцією на вигнання 30 тиранів.

Відважно й спокійно прийняв філософ присуд, що його з релігійних мотивів не могли відразу виконати і тому він мусив перед смертю перебувати у в'язниці 30 днів. Затримку у виконанні присуду спричинила так звана дельфійська містерія, тобто щорічне свято, коли депутація афінських громадян відбувала у подорож до Дельфів та дарами для бога Аполлона. За традицією, доки не повернеться святий корабель з Дельфів, заборонялося карати будь-кого смертю.

Увесь цей час Сократ провів у бесідах зі своїми учнями, дружиною Ксантипою та дітьми: «Єдине, що я знаю, є те, що нічого не знаю, але інші не знають і того»; «Що ж можемо знати, якщо не знаємо самих себе?».

⁶ Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. — М.: Мысль, 1986. — С. 101.

Будучи учнем Сократа, Платон писав: «Я нічого не знаю і нічому не навчаю, я маю сумнів». Сумнів є шляхом до розуміння. До слів «Я нічого не знаю» Платон додає: «Крім суттєвої дрібниці — ставити запитання і шукати відповіді на них», маючи на увазі *мистецтво діалектики*, яким він володів досконало.

На відміну від свого вчителя Сократа, який вважав, що мертвий запис нічого не може роз'яснити, тому не слід писати, а залишати учнів — суть живі записи, то Платон знайшов для вираження своїх поглядів письмовий жанр. Він обрав для цього *діалог*, тому що діалог — це своєрідний *космос*, а космос — це діалог, де складових частин у діалозі стільки, скільки й у космосі.

Ієрархія суцього за Платоном

Згідно з його вченням, усе існуюче має одне начало. Воно безтілесне. Це начало єдине, і називав він його благом. Після єдиного, каже філософ існує межа і безмежність, услід за ними — розумосяжний космос, потім — боги надкосмічні, а після них — посеред-космічні. За ними — двадцять рядів ангелів, далі — людські душі, після них — душі безсловесних тварин і, нарешті, — рослинна душа, за нею — тіло матеріальне і нематеріальне, смертне і безсмертне, за тілом — внутрішньо матеріальна форма і, зрештою, — матерія.

Космос, за Платоном, складається з *матерії та ідей* як її протилежності і природи як їх синтезу. Результатом взаємодії *ідей і матерії* чуттєвий світ як певна проміжна ланка. *Ідеальний світ* (істинний) — це буття царства ідей. *Матерія*, або дурне буття, — царство небуття.

Теорія ідей і речей Платона складає основний зміст, основну істину грецької філософії, де дійсність — це *світ реальних істот* (речей), космос — *світ сутностей* (ідей).

Ранній і зрілий Платон.

Ранній, або сократичний, період у творчості Платона: через питання і відповіді, тобто через діалог шукати істину, не даючи їй остаточного формулювання і завершеного вигляду.

Зрілий Платон — це вчення про ідеї, або теорія ідей і речей Платона. Що таке ідея Платона? Ідея речі, за Платоном, — це її гранично-сміслові узагальнення, що дає можливість речі бути ні чим іншим, як нею самою, а це означає, що вперше виникає можливість пізнати цю річ.

Арістотель подає таку систему філософії Платона: *діалектика, фізика, етика*. *Діалектика* обмірковує ідею саму по собі, *фізика* застосовує її до природи, *етика* — до практичного життя.

Платон надає докази існування ідей. Наші поняття охоплюють загальне, незмінне, вічне. Наприклад, предметом поняття «краса» не самі по собі гарні речі, бо в них нема повноти краси, вони наче відбитки краси вічної, незмінної. Тому гарні речі є лише предметом спостережень, а не понять: предметом понять є сама краса або «ідея краси». Платон каже: «Речі можна бачити, але не можна про них думати, ідеї ж можна обмірковувати, але не можна їх бачити».

Отже, філософські твори Платона можна умовно поділити на три періоди: *ранній, зрілий та пізній*.

1. Перший (ранній) період:

«Апологія Сократа», «Крітон» (про обов'язки громадян), перша книга «Політеї» (Політики) — про ідеальну державу і «Протагор» (про чесноту), «Горгій» (про риторику). Це так звані сократичні твори.

Другий, зрілий, період творчості мислителя охоплює твори, яких він виходить за межі апологетики Сократа, розробляючи теорію ідей і речей, вчення про безсмертність душі. До цього періоду належать такі діалоги: «Менон» (про навчання чесноті), «Кратіл» (про мову та проти гераклітизму й номіналізму); «Федон» (про безсмертність душі), «Бенкет» (Сімпозион) (про любов), II–X кн. «Політеї» — про ідеальну державу (там містяться також погляди Платона майже на всі філософські проблеми), «Федр» (Файдрос) — про любов і красу як предмет любові, там є алегоричний опис відношення душі до ідей.

У третьому періоді він змінив стиль і теми своїх творів. Мова стала більш абстрактною, зі штучними, важкими для сприйняття висловами: «Парменід» (про діалектичний метод та про єдність ідей), «Софіст» (про поняття буття), «Політик» (про управління

державою), «Тімей» (про поняття світу), «Філеб» (про добро), «Закони» 12 книгах (про реальну державу).

Завдання платонівської філософії

Пізнати дійсне, правдиве, незмінне буття. Його мають тільки ідеї, а не речі. *Ідея* — це те, навколо чого ґрунтується вся філософія Платона. Понад усіма ідеями підноситься ідея *Добра*, засада засад, з якої всі *єства* черпають своє існування і свою суть.

Щодо відношення *душі до тіла*, то людина, за Платоном, є одним суцільним єством не завдяки тілу, а завдяки душі. Вона досконаліша від тіла, бо нескінченна, подібна до бога та ідей, вона є джерелом правди, добра й краси та всього, що є найціннішого в людині; тіло підпорядковане душі, яка властиво творить людську природу. *Отже, людина — це душа, що володіє тілом і послуговується ним у своїх вчинках.*

Платон запропонував теорію чотирьох головних чеснот:

мудрість (розумна душа);

мужність (імпульсивна, гнівна душа);

поміркованість (пристрасна душа);

і те, що їх усіх урівноважує — *справедливість*.

Три суспільні класи, що відповідають трьом основним частинам душі та трьом основним чеснотам.

<i>Психологічне</i>	<i>Етичне</i>	<i>Політичне</i>
розумна частина душі	мудрість	урядовці
вольова (імпульсивна)	мужність	військовики
чуттєва, хтивна душа	поміркованість, пожадливість, ощадливість	третій стан (ремісники, землероби)

Суспільна етика або політика Платона Найвища форма людської спільноти — держава.

Гене́за держави. Основна причина виникнення держави — одиниця, на думку Платона, від природи призначена для громадського життя.

Завданням держави є не лише постачати громадянам засоби для матеріального добробуту й розкоші, вона насамперед має слугувати моральній та ідеальній меті. Державний устрій — це форма прояву *Ідеї Добра*.

Платон розглядає дві концепції державного устрою: «ідеальна» і «реально-законодавча».

Прикмети ідеальної держави: загальність, що вимагає, аби держава керувалась загальним добром, а не індивідуальними пристрастями. *Постійність* — вимагає, щоб громадяни постійно й одноставно прямували до досягнення мети держави.

Організація ідеальної держави. За зразок ідеального устрою держави Платон бере людину, бо держава, на його думку, є неначе більшою і завершеною людиною. Людину творить душа, а якщо людська душа складається з трьох частин, ієрархічно собі підпорядкованих, то й громадяни в ідеальній державі мають бути поділені на три суспільні стани.

Найвищий стан — *правителі-філософи* — наділені мудрістю.

Лицарі, вояки, — дбають про цілісність держави, бережуть її кордони та внутрішній лад. Їхніми чеснотами є *хоробрість* та *відвага*.

Ремісники, робітники, купці, хлібороби (*третій стан*). Здобувають матеріальні блага. Їхня чеснота — *поміркованість*. Спільною чеснотою усіх станів є *справедливість*, виконання свого обов'язку. Це утворює *гармонію* і цементує суспільство, а відсутність справедливості — руйнує його.

Два перші стани, за Платоном, мають жити комуністичною спільнотою (без приватної власності, подружжя та родини). Держава — це їх велика родина, тут панує спільність жінок та *державне виховання* дітей, народжених у цих станах.

Третій стан — *носії приватної власності*, одруження та родини. Його основне завдання — дбати про засоби прожитку для держави, нести на собі державу у матеріальному розумінні.

Платон передбачав державне виховання дітей обох статей, які належать до перших двох станів. Для дітей третього стану воно зайве, оскільки батьки, передаючи власність і реманент, найкраще можуть навчити своїх дітей сіяти і збирати урожай, ловити рибу тощо.

Отже, в ідеальній державі Платона «Володарі мають бути філософами, а філософи — володарями».

Реальній державі, навпаки, якщо бракує здатних до правління філософів, їх заступають *мудрі закони*, звідси назва — законодатна (реальна) держава. Тим законам змушені підпорядковуватися і володарі, і підвладні.

Форми правління за Платоном: *тиранія* найгірша форма, бо допускає до управління державою несправедливість і невідповідних людей; *демократія* — нівелює відмінності у здібностях людей; *олігархія* (влада небагатих) — дає панування лише найбагатшому класу, тут діє майновий цenz; *тимократія* — запроваджує військове правління; *аристократія* допускає до правління в ідеальній державі найкращих.

Законодатна (реальна) держава

План ідеальної держави Платона заскладний для того, щоб його реалізувати на практиці, тому в «Законах» він пом'якшив якщо не самі засоби, то суворість їх застосування.

Мистецтво в державі допускається лише таке, що є наслідуванням *Ідеї Блага*.

«Політиці» Платон подає таку градацію форм правління законодатної держави від найкращої до найгіршої: *монархія, аристократія, демократія, олігархія, тиранія*.

Трагічна доля ідеалістичного платонізму

Платон пережив не одну трагедію у своєму житті. У юності він покохав красиву дівчину, яка трагічно загинула. Це була перша трагедія, яку пережив юнак. Друга трагедія полягала в тому, що саме Платон, запровадивши найкращі (ідеальні, на його думку) перетворення, спробував удосконалити Сіракузи згідно зі своїми ідеологічними рецептами, і що в результаті? Знищене місто. А його самого продали у рабство і тільки піфагорійці, які високо цінували його мудрість, викупили його з рабства. Антична історія цього трагічного експерименту — повчальний приклад втручання вишуканої мудрості в реальну політику.

Бог у Платона постає як будівничий і керманіч (у світі вічно існуючої матерії та ідеї), а не творець світу.

«Не дбайте — вчить Сократ в «Апології» Платона, — ані про тіло, ані про гроші, а тільки про свої душі. З грошей не росте шляхетність, навпаки, — з чесноти мають рости гроші й усі інші блага, як приватні, так і суспільні»⁷.

Основою державного життя є справедливість, що вимагає дотримуватися божих й громадських законів.

7. Філософія Арістотеля: «Платон мені друг, але істина дорожча»

Зрілу класику змінила пізня, а найяскравішим представником пізньої класики є Арістотель — засновник перипатетичної школи. Арістотель — учень Платона, був вихователем Олександра Македонського в період ослаблення грецької демократії.

Філософія, за Арістотелем, залежно від завдань, поділяється на теоретичну (пізнати закони дійсного світу), практичну (визначити належні цілі дій) та поетичну (власне віднайти найкращий спосіб досягнення бажаного, створити щось нове, досконаліше). Поезисом греки називали не поезію (віршування), а творення будь-чого, чогось нового, що не відтворює і не повторює вже відоме.

Найважливіша частина (теоретична філософія), або це так звана перша філософія — наука про начала та причини буття. Для пояснення всього сущого він увів 4 види причин:

1. матеріальну (можливість буття);

⁷ Платон. Апологія Сократа / Платон. Собр. соч. в 4 т. : Т. 1. — М.: Мысль, 1990. — С. 84.

2. *формальну* (причину буття);
3. *спонукальну* (рушійну);
4. *цільову* (кінцеву мету).

Єдність дії цих причин Арістотель назвав *ентелехією* (здійсненністю). Матерія вічна, але пасивна. Першоджерело руху — «форма всіх форм» — бог.

До теоретичної частини належать такі філософські твори Арістотеля, як «Фізика» та «Органон», куди входять «Категорії», «Аналітика», «Топіка» та ін. У логіці, яку він створив як науку про мислення, Арістотель вбачав знаряддя, або метод, дослідження буття.

Суспільство (античний поліс) Арістотель поділяв на:

- I — *мудрих*,
- II — *шляхетних*,
- III — *темних*.

Форми правління, за Арістотелем, бувають *правильні* й *неправильні*, залежно від кількості осіб, які наділені найвищою владою:

<i>Правителі:</i>	<i>Правильні:</i>	<i>Неправильні:</i>
<i>один</i>	царська	деспотична
<i>декілька</i>	аристократія	олігархія
<i>всі</i>	політія	демократія

Право для нього – мірило *справедливості*.

8. Філософія епохи еллінізму

Філософію епохи еллінізму (III ст. до н. е. — VI ст. н. е.) можна поділити на два періоди: *ранній* та *пізній* еллінізм.

Ранній еллінізм, або грецький період (III–I ст. до н. е.) історики часто асоціюють із пануванням Олександра Македонського та пов'язують із занепадом грецьких міст-держав. В цей час відбулася переорієнтація філософської проблематики з політичної на морально-етичну. Елліністичний період представлений декількома головними течіями:

- *кініки* (сократична школа) — сповідували *індивідуалізм* та *аскетизм*;
- *епікурейці* — вперше *логіку* поділили на *риторику* і *діалектику*;
- *стоїки* — вперше поділили філософію на *фізику*, *логіку*, *етику*;
- *скептики* — піддавали *сумніву* можливість достовірного пізнання;
- *неоплатонізм* — являє собою завершення античної думки і, разом з тим, початок нового вчення. *Абсолютна особистість*, яка *творить усе й усім керує*, а не *чуттєво-матеріальний космос* є основою буття у неоплатонізмі. Така позиція неоплатоніків частково була сприйнята й *християнством*.

Пізній еллінізм або римський період (I ст. до н. е. — VI ст.) — завершує античну філософію і охоплює всю римську філософську думку. У цілому філософія в цей період продовжує тенденції, закладені в епоху раннього еллінізму. Існують ті ж такі філософські школи, значних змін не зазнає і проблематика, яку обмірковували філософи. Проте вагому роль у філософуванні починають відігравати філософи-римляни, які писали вже латиною. Їх вже не цікавили питання *щодо існування та сутності світу*; свої інтереси вони зосереджували переважно на тому, *як облаштувати людині своє життя* таким чином, щоб уникнути небезпек та лиха. *Філософія стає засобом, що звільняє людину від страху, переживань, омани та ненадійності оточуючого світу*. Щодо філософських напрямків, то найбільш впливовим до кінця існування античної філософії був *неоплатонізм*.

Філософію епохи еллінізму характеризує шereg особливостей, що відрізняють її від античної класики. Антична філософія почалася з домінування фізичної проблематики, а у класичний період *фізика* й *етика* були в системах Платона й Арістотеля врівноважені між собою. В

елліністичний період вивчення природи остаточно відсувається на другий план і підпорядковується етиці як засобу для досягнення *благого життя*. Навіть заняття з природознавства були призначені лише для того, щоб надати спокій душі, позбавити її страхів. Від філософії в цей час починають відгалужуватися окремі науки, центром розвитку яких стає Олександрія з її Музейоном і знаменитою бібліотекою. У пізній античній філософії значніше місце, ніж у класичний період її розвитку, посів потяг до внутрішнього самозаглиблення, рефлексії, до внутрішньої моральної свободи окремого індивіда в авторитарній, монархічній державі, яка прийшла на зміну демократичним полісам класичного періоду грецької історії.

Отже, характерною особливістю елліністичної філософії був її підвищений інтерес до індивіда та його особистих нагальних проблем. Досягти самодостатності та душевного спокою — основна мета людини, проголошена тогочасними мудрецьми. Кожна філософська школа елліністичної епохи торувала свій шлях до цієї мети. Більшість із них бере свій початок з так званих сократичних шкіл, які названі так тому, що продовжували ту проблематику, яку порушив Сократ, і перебували під впливом мислителя.

Однією з найвідоміших сократичних шкіл була *школа кініків* (від гр. «кінос» — собака), філософи якої вважали умовою досягнення вільного та щасливого життя *обмеження своїх потреб (аскетизм)*. Головна мета людини, за кініками, полягає в прагненні до добродесності, а здобута добродесність і є щастям.

Називаючи себе «громадянами світу», кініки проголошували ідеалом людського життя рівноправ'я та внутрішню свободу, нехтували матеріальними благами, пропагували просте життя з мінімальними статками, яке, на їх переконання, забезпечується простою фізичною працею всіх громадян.

Антисфен (близько 440–366 рр. до н.е.) — учень софіста Горгія, лише згодом — Сократа, засновник школи кініків. Був противником і критиком філософії Платона, протиставивши його вченню про ідеї своє вчення про існування лише *окремого* (одиночного), а не *загального*. Вперше дав визначення, що таке «поняття»: «Поняття є те, що розкриває, чим є той чи інший предмет»⁸. Щодо настанов Антисфена, то найвідомішими є: «Не нехтуй ворогами: вони першими помічають твої помилки», «Держави гинуть тоді, коли не в змозі більше відрізнити хороших людей від поганих»⁹.

Діоген Синопський (близько 412–323 рр. до н.е.) — яскравий продовжувач і популяризатор кінічної філософії. Провадив у край аскетичний спосіб життя (жив у діжці, одягався лише в короткий плащ) та ставився з презирством до культури і багатства, адже кініки вважали, що багатство досягається в нечесний спосіб, а це призводить до загального занепаду моралі.

У Діогена якось запитали: «Коли світ благоденствує?» «Коли царі філософствують, а філософи царюють»¹⁰, — відповів Діоген.

У подальшому кінічна школа розчинилася в стоїчній філософії, а найкращі з ідей кініків перейшли до стоїцизму — більш повного, досконалого і довершеного філософського вчення. Востаннє школа кініків відродилася в Римі в I ст. та проіснували аж до IV ст.

Наступні дві школи елліністичного періоду — *епікурейці* і *стоїки* — були засновані одночасно.

Епікуреїзм. Епікур (приблизно 342–271 рр. до н. е.) був уродженцем острова Самос, учнем Навсіфана — послідовника Демокріта, засновником філософської школи в Мітілені (310 р. до н. е.). Школа, що пізніше була перенесена до Афін, отримала назву «Сад Епікура», оскільки розташовувалася в саду, який і належав філософові. Примітно, що у школі навчалися також жінки і раби.

До наших днів збереглося чимало фрагментів філософських творів Епікура, що дозволяє розподілити його філософські ідеї наступним чином: *логіка*, або *каноніка* — у якій філософ виявив критерії щодо істини і хибності, бажаного і небажаного (все це перевіряється відчуттями на практиці і проявляється як *задоволення* або *незадоволення*); *фізика*, або вчення про при-

⁸ Таранов П. С. Золотая философия / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма Издательство АСТ», 1999. — 544 с. — С. 93.

⁹ Там само, С. 91.

¹⁰ Там само, С. 98.

роду, — нагадує погляди Демокріта, який вважав, що світ складається з атомів і порожнечі. Епікур висунув гіпотезу про створення світу в результаті самочинного руху атомів і їх зіткнення в просторі під час падіння; *етика*, де найвищим благом філософ вважає *розсудливість*. Найрозсудливішою з насолод, на думку Епікура (так само, як і Арістотеля), є *дружба*.

Перебування в тісному дружньому оточенні дає спокій, урівноваженість і ту радість душі (задоволення), яка, власне, і становить сенс людського життя, за Епікуром. Тільки добродісна людина здатна досягти такого ідеалу, а щоб бути добродісним, потрібно бути мудрим настільки, щоб не мати ворогів і жити непомітно для заздрісників.

Проте насолода для Епікура — це насамперед відсутність болю, страждань. Прагнення здобути багатство і славу теж позбавляє людину насолоди, оскільки таке намагання змушує її витратити надто багато зусиль і долати безліч перепон. Отже, Епікур не радить брати участі в суспільному житті, оскільки невдачі, як і будь-який успіх, породжують безліч проблем. Позбутися *страждань* та *страху* — *стає головною метою епікурейців*. Для них існує *два джерела страху* — *релігійні забобони та страх смерті*. Щодо перших, то попри те, що погляди Епікура близькі до матеріалістичних, він не заперечував існування богів, оскільки не міг пояснити, як виникає сама ідея наявності богів. Проте боги, на переконання Епікура, живуть між світами й не переймаються людськими проблемами, не втручаються в їхнє життя. Люди живуть у світі за законами природи, які можна пізнати, але, разом з тим, люди мають *власну волю* і певною мірою *самі здатні визначити свою долю*.

Долання *страху смерті* відбувається через переконання, що людська душа складається з матеріальних частинок, подібно до подиху тепла. З настанням смерті душа розчиняється, але *атоми*, з яких вона складається, залишаються, втрачаючи при цьому здатність відчувати. Тому смерть ніякого стосунку до людини не має, бо те, що розклалося, не відчуває, а те, що не відчуває, — не може мати до нас ніякого відношення. Отже, безглуздо боятися того, чого немає. Таке ставлення до смерті потребує глибокого філософського осмислення і знаходить свою нову інтерпретацію вже у стоїків.

Епікур та його учні провадили не тільки споглядальний, але й доволі аскетичний спосіб життя, незважаючи на те, що основною умовою досягнення щастя Епікур вважав отримання *задоволення та насолоди*. Наприклад, епікурейці переконували, що гостре фізичне страждання завжди короткочасне, а якщо воно тривале, то його можна подолати за допомогою розумової дисципліни та намагання думати про приємні речі, нехтуючи відчуттям болю. Якщо ж людина голодна, то для неї цілком достатньо хліба й води, щоб задовольнити потребу в їжі.

Замкненість на особистому житті — це той типовий *вияв індивідуалізму*, до якого прагнули філософи епохи еллінізму. Зокрема, епікурейці проголосили найвищим благом *насолоду* — «гедоне» (звідси — *гедонізм*), що полягає в задоволенні необхідних потреб та досягненні душевної рівноваги (*атараксії*, буквально — безтурботливості, безжурності), а отже і щастя (*евдемонії*). Філософія, на переконання Епікура, власне й призначена для того, щоб забезпечити людині щасливе життя.

Головною настановою Епікура є його заклик уникати суспільної і політичної діяльності та *жити непомітно*. Таке невтручання — гарантія безпеки, а *безпека* — найвищий етичний критерій. Таким чином, *філософія стає для епікурейців мистецтвом жити в безпеці*.

Стоїцизм. Антична філософія класичного періоду цікавилася індивідом не самим по собі, а лише в тій його якості, у якій він був *частиною всеосяжного цілого космосу чи то полісу*. Такий підхід був характерним і для греко-римської філософської школи *стоїків*, назва якої походить від назви «Живописна Стоя» — крита колонада з картинною галереєю в Афінах, де й збиралися її основоположники.

Стоїки ставили за мету *виховання незламного і ні від чого не залежного індивіда*, який зможе убезпечити себе від різноманітних негараздів і суспільних змін, що були пов'язані з тогочасними завоюваннями та створенням імперії.

Стоїцизм проіснував понад 500 років (з часів раннього еллінізму до епохи Римської імперії). Цей тривалий період можна поділити на **Древню** (*Зенон із Кітіона*), **Середню** (*Панецій*,

Посидоній) та **Пізню** (*Сенека, Епіктет, Марк Аврелій*) Стою. Подібно до поглядів Епікура, у стоїків спостерігається чіткий поділ вчення на три частини — *фізику, логіку та етику*. Саме етика (не без впливу з боку кініків) стала центром філософських ідей стоїцизму.

У *фізиці* стоїки відновили *космологічне вчення Геракліта* та його матеріалістичні уявлення про першооснову світу — *вогонь*. Процес виникнення світу з творчого *першовогню* і його загибелі у великій світовій пожежі повторюється вічно і має циклічний характер. Поняття, яким стоїки охарактеризували першовогонь, звучало як «дихання», «дух» або грецькою — *пневма*. Вона виникла на небі й розлилася всюди теплим диханням, яким дихають тварини та люди, охолоджуючись в неорганічній природі. *Першовогонь* у стоїків — це не лише сліпа сила і вічний гераклітівський *Логос*, а *Провидіння*. Логос, або Бог, який *виявляється скрізь у природі та світі, пронизуючи його* (пантеїзм), і є, за стоїками, *законом необхідності*. Віра в *Провидіння* проявляє себе в баченні всіх процесів природи такими, що мають свою причину, а стосовно людини така віра переростає у фаталізм.

В теорії пізнання стоїків (*логіці*) центральне місце посідала проблема істини. Душа (пневма) також є носієм пізнання, у ній локалізується здатність до пізнання і мислення, тобто *розум*, що пов'язує людину з усім світом. *Індивідуальний розум вважається лише частиною світового розуму*.

Етика стоїків визначала єдиним благом *добročинність* у чотирьох її проявах: *мудрість, помірність, справедливість і мужність*. Цим добročинностям протистояють відповідні їм чотири протилежності: *нерозумність, розбещеність, несправедливість і боягузтво*. Етичний *ригоризм*¹¹ раннього стоїцизму виключає перехідні стани між *добročинністю* і *свавіллям, добром і злом*. Вплив Арістотеля на філософію стоїцизму спостерігається в переліку етичних чеснот до яких стоїки додали *працелюбність*. Однак ідеалом стоїка назавжди залишався стан внутрішнього спокою і незворушності — *апатія*¹².

Зенон із Кітіона (334–262 рр. н. е.) — учень кініка Кратета, засновник стоїчної школи в Афінах у 300 році до н. е. Під впливом сократичних поглядів розробив учення про *всесвітню державу*, в основі якої була ідея *всезагальної рівності*: вільних громадян і рабів, багатих і бідних, чоловіків і жінок та навіть греків і варварів. Усі вони мають стати мудрецькими, що керуються здоровим глуздом та живуть у гармонії з природою.

Панецій (близько 180–100 рр. до н. е.) — репрезентує Середню Стою, вчення його трактують як *стоїчний платонізм*. Захоплення Панеція платонівською філософією призвело до суттєвого пом'якшення стоїчного ригоризму. Наприклад, основним етичним принципом Панецій проголосив *користь*, а метою життя — виконання повелінь здорового глузду. Очолюючи школу в Афінах (129 р. до н. е.), філософ навчав бачити людину складовою космосу, вважав світ вічним, а душі смертними.

Посидоній (близько 135–51 рр. до н. е.) — найяскравіший представник Середньої Стої, учитель шляхетних римлян (наприклад, Помпея і Цицерона), усебічно обізнаний пошановувач філософії Піфагора, Платона та Арістотеля, філософію яких він намагався поєднати з ідеями Древньої Стої. Функція філософії, за Посидонієм, полягає в підтримці зв'язку між Логосом і людиною, яка мусить слідувати за Логосом. Тіло перешкоджає такому зв'язку, тому душа не тільки є безсмертною, а такою, що *перевтілюється* (платонівська теорія переселення душі, яка здатна споглядати ідеї у вищих сферах) тоді, коли вогняний світ знову розділяється на прийнятні для втілення сфери. Людина для Посидонія — єдність душі і тіла, які є витокom *божественної пневми*. Звільнившись від тіла, душа (у вигляді полум'я) перебуває у безтілесному стані, очікуючи здійснення чергового світового круговороту.

Сенека (близько 4 р. до н. е. — 65 р. н. е.) — римський політичний діяч, письменник, оратор та учитель молодого імператора Нерона. Вищою цінністю для людини вважав прагнення до *самовдосконалення та добročинності*. Мудрець, за Сенекою, має жити в гармонії з приро-

¹¹ Ригоризм — (від лат., твердість, суворість) — надмірна строгість і безкомпромісність щодо питань морально-етичного характеру, суворе неухильне дотримання етичних принципів.

¹² Апатія — безпристрасність та відсутність страждань, афектів.

дою, підпорядковуватися власній долі, не чинити опору, гідно долати перепони та випробування, зберігаючи абсолютний душевний спокій.

Епіктет (50–135 рр.) — був рабом охоронця Нерона та отримав свободу після смерті імператора. Як і Зенон, обстоював рівність усіх людей та вбачав досягнення щастя в слідуванні за здоровим глуздом, звільненні від пристрастей. Як і Сократ, нічого не записував, тому його вислови дійшли до нас завдяки учневі Флавію Арріану. Перший вислів він любив повторювати сам: «Терпи і утримуйся!», а другий — викарбуваний на стелі бібліотеки знаменитого французького філософа Мішеля Монтеня: «Людей бентежать не речі, а уявлення про них»¹³.

Марк Аврелій (121–180 рр.) — римський імператор, учень і послідовник філософії Сенеки, автор трактату «Наодинці із собою», що нині зберігається у бібліотеці Ватикана. Оскільки людський розум має божественне походження, то всі люди від природи рівні, а щастя, за Марком Аврелієм, досягається за рахунок пізнання та усвідомлення розумності всезагального закону, що керує світом. Серед найвідоміших висловів філософа можна зазначити такі: «Якщо вас дратує якийсь предмет, то винен у цьому не він сам, а ваше судження про нього, і вам до снаги змінити це судження»; «Нехай не захоплює тебе ні чужий відчай, ні радість»; «Що б з тобою не відбувалося, все визначене для тебе від самого початку»¹⁴.

Скептицизм. Скептицизм стверджував *непізнаваність світу і необхідність сумніву щодо будь-якого твердження про світ*. «Скепсис» у перекладі з грецької, означає «розгляд», «дослідження», «розмірковування», «сумнів». Скептики стверджували, що судження людей про речі довільні й такі, що не доводяться, тому слід утримуватися від будь-яких суджень взагалі. Саме в утриманні від суджень полягає суть знаменитого скептичного поняття «епохе». Іноді античний скептицизм (наприклад, у академіка Карнеада) набував форми *пробабілізму*¹⁵. На безлічі прикладів скептики показували обмеженість і релятивність будь-якого знання.

Засновником античного скептицизму був **Піррон** (360–270 рр. до н. е.) — виходець з Еліди та її верховний жрець, учень філософа-демокритівця Анаксарха із Абдери. Перебував в армії Олександра Македонського і брав участь у його військовому поході.

Піррон сформулював ідеал поведінки скептика як повну незворушність (атараксія), безпристрасність (апатія) та навіть байдужість щодо всього існуючого, примирення з усім, що відбувається навкруги: «Якби одне й те саме видавалося одночасно і прекрасним, і мудрим, то не було б серед людей ворожнечої суперечки»¹⁶.

Про Піррона розповідають, що одного разу, коли він перебував на кораблі, здійнялася буря. Пасажири почали проявляти занепокоєння за своє життя. Піррон тоді вказав їм на поросю, що спокійно їло в цей час: «Таким самим безпристрасним повинен бути і мудрець»¹⁷.

До скептицизму в елліністичний період приєдналося багато представників академічної філософії — ті, хто викладали в заснованій Платоном Академії.

Енесідем (близько I століття до н. е.) — представник римського скептицизму. Сформулював 10 тропів (доказів) проти можливості будь-якого пізнання, що остаточно привело скептиків до *агностицизму*. Енесідем вбачав у скептицизмі альтернативу щодо всіх існуючих догматичних філософських концепцій. Критика таких учень спонукала скептиків вдаватися до ретельного їх вивчення, що робить цінними їхні намагання з точки зору історії філософії.

Секст Емпірик (кінець II ст. н. е.) — лікар і філософ, автор відомих праць «Проти вчених» та «Пірронові положення». Піддавав критиці основні філософські, математичні та поняття тогочасної астрономії та риторики. Секст вважав, що щастя досягається завдяки утриманню від суджень, слідуванню традиціям і законам, здатності керуватися у повсякденному

¹³ Таранов П. С. Філософія сорока п'яти поколінь / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 656 с. — С. 211.

¹⁴ Таранов П. С. Енциклопедія високого ума / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. — 592 с. — С. 147–149.

¹⁵ Пробабілізм — вчення про можливість лише ймовірнісного знання.

¹⁶ Таранов П. С. Золотая філософія / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 544 с. — С. 109.

¹⁷ Там само, С. 108.

житті власним сприйняттям та природними устремліннями. Жити, за Емпіриком, варто діяльно і спокійно, а не згідно з догматичними приписами.

У своєму прагненні «нічого не стверджувати» та «піддавати все сумніву» скептики, зрештою, не помітили, як потрапили у пастку: адже, піддаючи ВСЕ сумніву, слід піддати сумніву і їхні настанови.

Неоплатонізм. Неоплатонізм є останнім значущим вченням, породженим античною філософією. Він виник в епоху системної кризи греко-римської цивілізації. Протягом деякого часу неоплатонізм становив серйозну конкуренцію поширенню християнства. Засновником неоплатонізму був **Плотін** (203–269), який народився і довгий час проживав у Єгипті, а наприкінці життя переїхав до Риму і став близьким до двору імператора. Плотін написав низку трактатів, що є досить складними для розуміння, оскільки містять дуже тонкі діалектичні міркування з основних питань *онтології, психології, теології*; розробив релігійну течію в платонізмі з *домінантою містицизму*. Плотін, хоча і вважав себе послідовником Платона, створив оригінальне філософське вчення, яке мало нагадує систему Платона.

Якщо елементи містицизму епізодично були присутні у вченні самого Платона, то вся *філософія Плотіна* — це *містичне, поєднане релігією вчення*. Містицизм Плотіна спрямований на подолання плоті та звільнення духу від влади тілесного початку *шляхом містичного екстазу*. *Прагнення до ідеального і презирство до матерії* доходило у Плотіна до того, що він соромився власного тіла та забороняв відзначати свій день народження. Іншу відмінність систем Платона і Плотіна можна побачити в тому, що у філософії Платона проявляються соціальні прагнення (побудова ідеальної держави), а у світогляді Плотіна соціальна реальність зовсім не відображена.

Джерелом світобудови Плотін вважав *Єдине*, у якому зникають усі відмінності. Про Єдине неможливо нічого висловити, воно позбавлене всіх якостей і недоступне для раціонального осягнення. Тому пізнати Єдине можна тільки містично, у стані екстазу. Появу всього іншого неоплатоніки уявляли як *еманацію* (вилив, випромінювання) Єдиного в небуття. В результаті утворюються (по мірі ослаблення потоку Єдиного) все менш досконалі форми буття: *Розум, Душа, Матерія*. *Матерія* для Плотіна — негативне величне «не суще», темрява, морок. *Вчення про Єдине, а також проповідь містичного осягнення першооснови вплинули на становлення християнської догматики, зокрема і переважно у Візантії*. Разом з тим, вчення про еманацію стало основою для численних середньовічних ересей, які протиставляли еманацію ідеї *креаціонізму*¹⁸, поширеній у християнстві та ісламі. Найвідомішими послідовниками Плотіна стали Порфирій, Прокл та Гіпатія.

Порфирій (233–304) знаменитий редагуванням, виданням творів Плотіна і популяризацією його ідей. Крім того, він був одним з перших інтелектуалів, критиків християнства, який висловлював (з опорою на язичницьку філософську традицію) сумнів щодо його догматів. Після ствердження християнства, багато творів Порфирія було знищено, але його критика християнських-ідей може бути відновлена завдяки працям «отців церкви».

Прокл (412–485), який був одним останніх *схолархів*¹⁹ у *афінській Академії*, знаменитий своєю працею «Першооснови теології», в якій у тезовій формі виклав вчення Плотіна. Послідовником ідей неоплатонізму була і знаменита жінка-вчений — **Гіпатія** (370–415), що працювала в Олександрійському *Мусейоні* і написала ряд праць з математики, астрономії та фізики.

Зі смертю «останнього римлянина» — **Боеція** (524 або 526 р.) — пов'язаний і останній значний філософський твір стародавнього світу. В очікуванні страти, Боецій пише свою головну працю — «Розрада від філософії»²⁰ — твір вільний від зростаючого впливу християнства. Характерно, що Боецій персоніфікує філософію у вигляді жінки, яка не має зв'язку з християнськими образами та світовідчуттями. Тут і думка про людську гідність та велич духу, і роздуми

¹⁸ Креаціонізм — вчення про створення світу Богом з нічого.

¹⁹ Схоларх — очолювач або представник школи. Здебільшого термін вживається щодо представників філософських шкіл у стародавніх Афінах.

²⁰ Боецій С. Розрада від філософії. — Київ: Основи, 2002. — 146 с.

про природу божества та людини, про мету буття і справжнє благо людини, про те, що будь-яке зло вже саме по собі є покаранням, а чеснота — благом, про ставлення людської свободи до божественної мудрості тощо. Отже, у творі йдеться про втіху, яку може дати людині філософія незалежно від будь-якої релігії, вона — істинне заспокоєння, розрада для серця та розуму.

В 529 році імператор Юстиніан розпочав гоніння на язичників. Своїм декретом він закрив Платонівську Академію (до цього часу неоплатонічну) в Афінах. Саме ця дата вважається подією, що завершує період античності взагалі та філософії зокрема, і знаменує умовний початок Середньовіччя.

Зв'язок еллінізму з християнством

Результатом походів Олександра Великого, римських і парфянських завоювань стало зникнення кордонів між еллінами і варварарами, переселення великої маси народів, взаємопроникнення греко-римської та східної культур. Все це, а також індивідуалізм та філософський реалізм елліністичної епохи, сприяло усвідомленню людиною себе як громадянина світу, а не полісу. Таке прагнення до універсалізму вплинуло на *елліністичну релігійність*, виявивши її основу рису — *синкретизм* (*synkretismos* — змішання, злиття різнорідних елементів) — не лише як поєднання непок'єднуваного, а як пошук єдиного універсального божества, бога-покровителя (могутнього, справедливого і милосердного), який захистить і врятує людину в несприятливих їй обставинах. Означені тенденції та очікування підготували ґрунт для поширення ідей християнства.

У місті не тільки знаменитих філософів і філософських шкіл, але й *Перікла* та *Демосфена*, *Софокла* та *Евріпіда*, **Павло** — іудей із Тарса — проповідував біблійну звістку. Серед слухачів Павла були епікурейці та стоїки. Промова апостола Павла в Афінах була задресована саме їм. Спершу він похвалив афінян за їхню побожність: «З усього я бачу, що ви вельми побожні»²¹. Оскільки він знайшов жертвник, присвячений «невідомому Богу» то заявив, що цей «невідомий Бог» «створив світ і все, що в ньому, а тому не може мешкати в храмах, побудованих людськими руками»²². У цьому поклонінні греків «невідомому Богу» висловлювалося і несвідоме прагнення *політеїзму* до єдиної істини, і пошук єдиного істинного Бога. Про Нього говорили також язичницькі поети: «ми Його і рід». Ці слова, наведені апостолом з віршів поета Арата Кілікій, який жив у III ст. до н. е. Подібне висловлювання є й у поета Клеанфа — учня Зенона — у його гімні Зевсу («ми твій рід»). Павло, використовуючи вірш грецького поета, визначив зв'язок між віруваннями греків та біблійною звісткою. «Бо ми ним живемо, і рухаємось, й існуємо, як і деякі з ваших поетів казали: «ми Його і рід»»²³. Про цю істину Павло і вважає за необхідне дати грекам повне знання: «Сього Бога, Якого ви, не знаючи, шануєте, я проповідую вам. Не Бог потребує людей, а люди Бога. Бог дає всьому життя, і дихання, і все»²⁴. Павло не засудив безпосередньо язичництво, а спробував допомогти слухачам тверезо зважити свої переконання та прийти до розумних висновків.

Саме епікурейці і стоїки вступили в суперечку з Павлом. Враження, яке винесли вони з бесіди з апостолом, було двояким: одні, ймовірно, епікурейці, вважали істину, яку проповідує Павло, марнослов'ям, а інші, мабуть, стоїки, зацікавилися тим, що цей іноземець проповідує про чужих, незнайомих їм божеств, оскільки Павло проповідував про *Ісуса Христа* і про Воскресіння, яке вони, на думку святого *Іоанна Златоуста*, розуміли як особливе божество. Стоїки, принаймні, не відвернулись від проповідника зі зневагою і бажали його слухати, хоча знаходили його промови дивними.

У своїй проповіді святий Павло викладає наступні думки:

Є Один Бог, Творець Всесвіту.

Він абсолютно незалежний від матеріального світу.

Всі люди походять з волі цього Бога, від однієї крові і, отже, мають Одного і Того ж Бога.

²¹ Діян. 17:22.

²² Діян. 17:24, 25.

²³ Діян. 17:28.

²⁴ Діян. 17:25.

Це вкрай важлива думка, оскільки відмінність між національностями була однією з головних підстав стародавнього політеїзму. *Відмінність народів, залежна від обставин місця й часу, визначена найвищою волею Бога*: всі люди повинні прийти до пізнання Бога: долі їхні — це виховання, яким Бог веде їх до цієї мети. Це пізнання Бога є не важким, оскільки Бог недалеко від кожного з нас — у самій природі людини є щось, що пов'язує її з Богом.

Завершує Апостол свою промову закликом до покаєння, мотивом якого має бути суд над Всесвітом «за допомогою вбудованої» Богом «Людини», тобто Ісуса Христа, Якого Він воскресив з мертвих.

Ще не встиг Апостол навіть назвати Ім'я Ісуса Христа, як одні зі слухачів, почувши про воскресіння мертвих, стали насміхатися над ним, а інші казали: «Про це будемо слухати від тебе іншим разом»²⁵. Сміялися, очевидно, епікурейці, філософія яких особливо рішуче відкидала ідею воскресіння мертвих. Інші поставилися більш ввічливо, але, якщо б у них було щире бажання справді послухати Апостола «в інший час», то він залишився б в Афінах, а не відразу залишив місто, перервавши незакінчену промову та поспіхом вийшовши з Ареопагу.

Проте промова апостола Павла принесла свої плоди: «увірували деякі, а між ними був Діонісій Ареопагіт»²⁶, тобто член Ареопагу, і Дамар — дружина Діонісія. Діонісій, як свідчить переказ, став найвідданішим учнем святого апостола Павла. Пізніше він був єпископом афінським, проповідував Євангеліє в Галлії і помер мучеником у Парижі.

Античну філософію можна вважати грандіозним духовним здобутком усього людства та початком європейської філософської думки. Тут зародилися ідеї та теорії, що визначили стиль сучасного філософського мислення та *вічне прагнення й любов людини до мудрості*. Антична філософія тісно пов'язана з розвитком *філософської думки в Україні*. З прийняттям християнства Київською Руссю з Візантії, стали доступними для розуміння (для перекладу Біблії потрібно було знати старогрецьку мову) тексти давньогрецьких філософів. Таким чином, антична філософія осмислювалася вітчизняними мислителями, справляючи у подальшому величезний вплив на українську духовну культуру.

Отже, основна антична проблематика має своїм змістом *чуттєво-матеріальний космос як абсолют, який цілеспрямовано керується душею і розумом, тобто підпорядкований долі*.

Філософія нічого не змінює і ні на що не зазіхає. Вона просто починається зі здивування, продовжується через сумнів і завершується скепсисом або розчаруванням. Що дає нам підставу виділити чотири доби в античній філософії.

I. Перша доба є часом становлення початкового розвитку філософії — від Фалеса до Сократа. (VII-V ст. до н.е.). Головною проблемою досократової філософії було пізнання природи, наприкінці цієї доби на авансцену філософських досліджень висувається антропоцентрична проблематика софістів.

Друга доба — розвиток грецької філософії від Сократа до Арістотеля (V–IV ст. до н. е.). Ця доба отримала назву сократової філософії. Її репрезентують: Сократ, Платон, Арістотель.

Третя доба сягає від смерті Арістотеля (III ст. до н. е. до I ст.) і є часом занепаду грецької філософії: тут домінують різні напрямки, що займаються питаннями практичного життя. Це час, коли грецька філософія поширилася за межі Греції, насамперед у Римській державі. Тому її називають греко-римською або елліністичною філософією. Після класики вже не може бути досягнень (класику перевершити неможливо), її можна тільки поширити і нести у світ: репрезентувати, популяризувати, класифікувати, інвентаризувати і ніколи не перевершити. Коли філософія, за словами І. Канта, перейшла від греків до римлян, то вона не збагатилася: римляни завжди залишалися лише учнями.

IV. Четверта доба є кінцем стародавньої філософії від I до VI ст. після н. е. Релігійна проблема стає домінуючою. Теософія і містицизм ведуть до синкретичної філософії.

Ключові слова: міф, логос, філософія, ідея, матерія, форма, поліс, космос, міра, діалектика, фізика, етика, правда (істина), благо, буття, еллінізм.

²⁵ Діян. 17:32.

²⁶ Діян. 17:34.

Питання для самоперевірки

1. Які основні риси досократичної філософії?
2. Розкрийте сутність гносеології Платона та Аристотеля; зробіть їх порівняльний аналіз.
3. Назвіть основні ідеї праці Платона «Апологія Сократа».
4. Порівняйте погляди Платона та Аристотеля на сутність філософії, її роль у пізнанні людини, суспільства та світу в праці Аристотеля «Метафізика».
5. Визначте специфічні риси елліністичного періоду в розвитку античної філософії.
6. Які основні положення стоїцизму Сенеки?
7. Чим відрізняється римський скептицизм від давньогрецького?
8. Як вплинув неоплатонізм на подальший розвиток філософії?
9. Який зв'язок можна встановити між елліністичною філософією та християнством?

Рекомендована література

1. Платон. Апологія Сократа // Діалоги. — К.: Основи, 1995. — С. 20–41.
2. Платон. Крітон // Діалоги. — К.: Основи, 1995. — 394 с.
3. Платон. Протагор // Діалоги. — К.: Основи, 1995. — 394 с.
4. Платон. Держава. Книги: 1–9. — К.: Основи, 2000. — 450 с.
5. Платон. Альбин. Учебник платоновской философии // Платон. Диалоги. М., Мысль, 1986. — С. 437–475.
6. Аристотель. Метафизика. Кн. Первая (гл. I–IV) // Сочинения: 4 т. Т. 1. — М.: Мысль, 1981. — С. 63–74.
7. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с.
8. Тит Лукрецій Кар. О природе вещей / Пер. Ф. А. Петровского, вступ. ст. Т. В. Васильевой. [С приложением фрагментов сочинения Гераклита, поэм Парменида и Эмпедокла, писем Эпикура]. (Серия «Библиотека античной литературы. Рим»). — М.: Худож. лит., 1983. — 384 с. С. 305–319.
9. Марк Аврелій. Наодинці із собою. Роздуми / Пер. Ростислав Паранько. — Л.: Літопис, 2007. — 223 с.
10. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: Становление греческой философии. — М.: Мысль, 1972. — 312 с.
11. Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія. (Листи: I–CXXIV). — К.: Основи, 1999 — 603 с.
12. Фрагменты ранних греческих философов. Ч. I.: Сем мудрецов; Фалес; Анаксимандр; Анаксимен; Пифагор; Гераклит; Парменид; Зенон; Анаксагор; Кратил. — М., Наука, 1989. — С. 91–93, 100–128, 138–149, 176–257.
13. Історія філософії. Словник. / За заг. ред. В. І. Ярошовця. — К.: Знання України, 2005.
14. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. — К.: Основи, 1995. — 759 с.
15. Соловьев Вл. Исторические дела философии // Вопр. философии, 1988. — №8. — С. 118–125.
16. Соловьев В. С. Жизненная драма Платона — Собр. соч. 2 т. — Т. 2. — М., Мысль, 1990. — С. 582–625.
17. Таранов П. С. Золотая философия / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 544 с.
18. Таранов П. С. Энциклопедия высокого ума / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. — 592 с.
19. Таранов П. С. Философия сорока пяти поколений / П. С. Таранов. — М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 656 с.
20. Філософія: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.
21. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: Навч. посіб. Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.
22. Філософія як історія філософії: Підручник / За заг. ред. Ярошовця В. І. — К.: Центр учбової літератури, 2010.
23. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.
24. Шестов Л. Доля Сократа. Сочинения в двух томах. Т. 1. — М.: Издательство «Правда», 1993. — С. 610.

Вільчинський Ю. М., Войнаровська Л. І., 2019